

LEKSIKALOGIYA BO'LIMNING. IBORALARNING QO'LLANILISHI.

Nuraliyeva Sevinchbonu

Annotatsiya

Ushbu tezisda leksikalogiya fanining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida iboralarning turlari va ularning amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi. Iboralar nutqning ifodaviylik darajasini oshiruvchi, ma'no jihatdan yaxlit va grammatik jihatdan murakkab birliklar bo'lib, har bir tilning milliy mentaliteti, madaniyati va tarixiy taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq. Maqolada iboralarning strukturaviy va semantik xususiyatlari, ularning funksional-stilistik jihatdan qo'llanish holatlari, zamonaviy matnlardagi roli va o'zbek tili leksik tizimidagi o'rni yoritib berilgan. Shuningdek, iboralarni tarjima qilishda uchraydigan asosiy muammolar va ularni hal etish yo'llari haqida ham fikr yuritilgan. Maqola ta'lim jarayonida leksik birliklar bilan ishlashni chuqurlashtirish, iboraviy birliklarni aniqlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda yordam beradi.

Kalit so'zlar. Leksikalogiya, ibora, frazeologizm, semantika, strukturaviy tahlil, funksional stilistika, tarjima, o'zbek tili, ifodaviylik, nutq birliklari.

Til – inson tafakkuri, ruhiyati va madaniyatining ko'zgusi bo'lib, undagi har bir leksik birlik milliy ong va qadriyatlarning ifodasidir. Leksikalogiya esa tilshunoslikning so'z boyligini o'rganuvchi muhim sohasi sifatida til tizimidagi birliklarning semantikasi, shakli, kelib chiqishi va qo'llanilish doirasini tahlil qiladi. Ayniqsa, iboralar va frazeologik birliklar xalqning ma'naviy dunyosi, tarixiy tafakkuri va madaniy hayotidan dalolat beradi. Ular orqali til nafaqat aloqa vositasi, balki milliy o'zlikni anglatuvchi kuchli vositaga aylanadi.

Zamonaviy leksikalogiyada iboralarning o'rganilishi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb masalaga aylangan. Chunki iboralar oddiy so'zlarga nisbatan ko'proq ma'no yukiga ega bo'lib, nutqning obrazlilik va ifodaviyligini oshiradi. Ularning o'ziga xos strukturasi, barqarorligi va ko'p hollarda ko'chma ma'noda qo'llanilishi ularni alohida til birliklari sifatida o'rganishni taqozo etadi.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th June, 2025

Ushbu tezis iboralarining tuzilishi, semantik xususiyatlari va amaliy nutqda, ayniqsa badiiy, publitsistik va og‘zaki nutq uslublarida qanday qo‘llanilishi ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, iboralarining tarjimada ifodalanishi, kontekstga mosligi hamda ularning madaniy va stilistik yuki haqida ham fikr yuritiladi.

Leksikalogiyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri iboralarni o‘rganishdir. Iboralar – ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan, ko‘pincha ko‘chma ma’noda ishlatiladigan, barqaror tuzilishga ega bo‘lgan leksik birliklardir. Ular tilda tayyor ifoda sifatida qo‘llanilib, muayyan voqea-hodisa, holat yoki hissiyotni ifodalashda xizmat qiladi. Masalan, “og‘ziga qarab turmoq”, “ko‘z oldidan g‘oyib bo‘lmoq” kabi iboralar o‘zining obrazlilik, ifodaviyligi va ma’no jihatidan boyligi bilan tilning emotsional-estetik yukini oshiradi.

Iboralarining tuzilishiga ko‘ra turlari. Iboralar grammatik jihatdan turli tuzilmalarda namoyon bo‘ladi. Ular quyidagi asosiy turlarga bo‘linadi:

- Fe‘l markazli iboralar: “gapga qo‘l urmoq”, “ko‘z tikmoq”;
- Ot markazli iboralar: “yurak dardi”, “ko‘z nuri”;
- Sifat iboralari: “temir irodali”, “yumshoq muomala”.

Bu iboralar nutqning ifodaviyligini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Iboralarining stilistik qo‘llanilishi. Iboralar turli uslubiy qatlamlarda turlicha yuklama bilan ishlatiladi. Badiiy uslubda ularning obrazlilik xususiyati birinchi o‘ringa chiqsa, publitsistik yoki og‘zaki nutqda esa ekspressivlik, emotsionallik va qamrov doirasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy uslubda esa iboralardan ehtiyotkorlik bilan, aniq kontekstga mos holatda foydalaniladi.

Masalan, badiiy adabiyotda:> “U hayot yo‘lida ko‘p toshlarga urildi, ammo bukilmadi.”

Bu yerda “toshlarga urilmoq” iborasi hayotdagi qiyinchiliklar ma’nosida ishlatilgan. Iboralarining tarjimadagi o‘ziga xosligi. Frazologik iboralarni tarjima qilishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima ko‘p hollarda noto‘g‘ri ma’no beradi. Shuning uchun ekvivalentni topish yoki kontekstga mos, madaniy jihatdan muvofiq ifodani tanlash muhim hisoblanadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘nglini olish” iborasi ingliz tilida “to make someone feel better” yoki “to comfort someone” tarzida tarjima qilinadi. Bu esa faqat so‘zma-so‘z emas, balki madaniyatlararo moslikni ham talab qiladi.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th June, 2025

Xulosa

Leksikologiya fanining doirasida iboralarning oʻrni va ahamiyati beqiyosdir. Iboralar har bir tilning milliy oʻziga xosligini, tarixiy taraqqiyoti va madaniy-maʼnaviy boyligini aks ettiruvchi muhim leksik birliklar hisoblanadi. Ular orqali tilning obrazlilik, ifodaviylik, emotsionallik kabi jihatlari yaqqol namoyon boʻladi. Shu sababli iboralarni oʻrganish tilshunoslikda nafaqat nazariy, balki amaliy nuqtai nazardan ham dolzarb sanaladi.

Iboralarning tuzilishi, semantik xususiyatlari, stilistik vazifalari hamda tarjima jarayonidagi oʻziga xosliklari tahlil qilindi. Natijalar shuni koʻrsatadiki, iboralar tilni boyitishda, nutqga emotsional tus berishda va madaniy axborot yetkazishda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Ularni chuqur oʻrganish nafaqat lingvistik malakani oshiradi, balki tarjimonlik, adabiyotshunoslik, jurnalistika kabi sohalarda ham foydali boʻladi.

Kelgusida iboralarni zamonaviy matnlarda, jumladan, internet tili, ommaviy axborot vositalari va yoshlar jargonida qoʻllanilishi boʻyicha tadqiqot olib borish, ularning dinamikasini tahlil qilish muhim ilmiy vazifa boʻlib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gʻulomov N. Oʻzbek tilining leksikologiyasi va leksikografiyasi. Toshkent: Fan nashriyoti, 2005.
2. Shukurov U. Badiiy nutq leksikasi va uning xususiyatlari. Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2012.
3. Karimov A. Oʻzbek tilshunosligi asoslari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015.
4. Rahmonov B. Oʻzbek badiiy uslubining lingvistik xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018.
5. Xudoyberganova G. Zamonaviy oʻzbek tilida leksik-semantik tahlil metodlari. Toshkent: Akademnashr, 2020.